

ƏLFI QASIMOVUN BƏDİİ NƏSRİNDƏ DİALOQ VƏ MONOLOQLAR

S.Ş.QULİYEVƏ

*Bak; Dövlət Universiteti**Samiraquliyeva@mail.ru*

Əlfi Qasimov sənətinin qüdrətini göstərən amillər içərisində əsas yeri, şübhəsiz ki, dil məsələsi tutur. Bədii əsərlərdə obrazın, hadisə, əhvalat və vəziyyətlərin mahiyyətinin açılması monoloq, dialoq vasitəsilə həyata keçirilir. Bu cəhətdən Əlfi Qasimovun əsərləri maraqlıdır. Məqalə müəllifi yazıçının yaradıcılığında xüsusi yeri olan monoloq və dialoqların əhəmiyyətindən danışmış və belə qənaətə gəlmişdir ki, yazıçı Əlfi Qasimov sadə, aydın, axıcı monoloq və dialoqlar yaratmaqda nadir sənətkarlardandır. Bu məsələlərin şərhli məqalədə öz əksini tapmışdır.

“Bu da bir həqiqətdir ki, 50-ci illərin ortalarından başlayaraq ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin rolu, onların bu inkişaf və irəliləyişə verdikləri “pay” çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların hər biri öz fərdi yaradıcılıq manerası ilə ədəbiyyatın ümumi istiqamətinin formalaşmasında mühüm rol oynayan yazıçılardandır” (4, 6). Müasir Azərbaycan nəsrində öz yazı manerası, öz üslubu olan ədiblərimizdən biri də yazıçı Əlfi Qasimov olmuşdur. Yazıçının yaradıcılığı həm mövzu əhatəliyi, həm də janr üslubu baxımından çoxcəhətlidir.

Bilindiyi kimi, XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı güclənmiş, ictimai siyasi proseslərin yeni məcraya yönəlməsinə səbəb olmuşdur. “Bütün bunlardan bəhrələnməyə çalışan yazıçı, şair və ziyalılar ədəbiyyatın inkişafına təkan verir, milli problemlərə diqqəti yönəltməyə çalışırdılar” (1, 80). Belə qanunauyğunluğun təkamülü nəticəsidir ki, tarix boyu klassik ənənələri zamanın tələb və ehtiyatlarını uyğun şəkildə inkişaf etdirən onlarla qüdrətli sənətkarlar yetişib. XX əsrdə bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatının nailiyyətləri az olmayıb. Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Cəfər Cəbbarlı, Səməd Vurğun kimi klassiklərdən sonra, xüsusilə 50-ci illərdə yetişən gənc nəsil Azərbaycan ədəbiyyatının sağlam ənənələri üzərində köklənib qol-budaq atdığından xəbər verirdi. Bu ədəbiyyatı yaradan və inkişaf etdirənlər içərisində Bəxtiyar Vahabzadə, İsa Hüseynov, Məmməd Araz, Nəbi Xəzri, Sabir Əhmədov, Anar, Elçin ilə yanaşı, Əlfi Qasimov da vardı.

Müasir Azərbaycan nəsrində öz yazı manerası, öz üslubu olan Əlfi Qasimov yalnız yazıb-yaratdığı dogma Azərbaycanda deyil, eyni zamanda kənar respublikalarda da yaxşı tanınır və sevilir. Əlfi Qasimovu oxuculara sevdiren, hər şeydən əvvəl, mövzularının yeniliyi, rəngarəngliyi, problemlərin çoxluğu və aktuallığı, böyük sənətə xalq ruhundan, milli ənənələrdən müasir tələb və ehtiyaclardan gəlməsi və novator sənətkar olması idi. O, əsərlərini zəngin həyatı müşahidələri əsasında yazan

realist yazıçılarımızdan olmuşdur. Ədibin yaradıcılığı həm mövzu əhatəliyi, həm də janr üslubu baxımından çoxcəhətlidir.

Əlfı Qasımov sənətinin qüdrətini göstərən amillər içərisində əsas yeri, şübhəsiz ki, dil məsələsi tutur. Böyük nasir və ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal bədii dilimiz haqqında deyir ki, "...hər bir əsərin dili sadə, səlis, üslubu rəvan olmalıdır. Kitab dilinin təsiri az olmalıdır. Qələm sahibi təsvir etdiyi hadisələri yığcam və əhatəli verməlidir. O, vəziyyəti, xasiyyət və lövhəni bir və ya bir neçə söz ilə təsvir etməyi bacarmalıdır" (2, 4). Əlfı Qasımov dil qanunlarını gözəl bilən, bədii və ümumxalq danışığı dilindən məhərətlə istifadə edən nəşirlərimizdəndir.

Bədii əsərlərdə obrazın, hadisə, əhvalat və vəziyyətlərin mahiyyətinin açılması monoloq və dialoq vasitəsilə həyata keçirilir. Monoloq və dialoq, hər şeydən əvvəl, obrazın fərdi və sosial xarakterini, yazıçının mövqeyini əks etdirməklə yanaşı, əsərin ideyasının daha aydın görünməsinə kömək edən vasitələrdən sayılır. "hər bir əsərdə qoyulan problem müəllifin ideali, qayəsi, ictimai məqsəd və məramı dialoq və monoloq vasitəsilə açılır, reallaşır. Dialoq və monoloqda müxtəlif əqidə, məslək və anlayışların toqquşmasından, xarakterlərin daxili aləmlərindən bəhs olunur (3, 345). Bu baxımdan bədii dilin funksiyalarından biri onun hiss, duyğu, idrak məsələləri ilə bilavasitə bağlı olması faktıdır. Bu fakt bütün sənət əsərləri üçün zəruridir. Belə ki, obrazın dilindən danışmaq, eyni zamanda onu ağılı, şüurlu düşüncəsi ilə bənzətməkdən qoruyan, yazıçıları qarışıq salmayan əlamətlərindən biri, bəlkə də birincisi, məhz dil və üslub məsələsidir.

Bu baxımdan ədəbi bədii dilin, üslub və tərzini tam genişliyi və aydınlığı ilə görüşməsində ədəbi-bədii dil normalarına daxil olan, onun mahiyyət və məzmunu ilə bilavasitə bağlı olan dialoq və monoloqlar müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Burada söhbət sadəcə olaraq dialoq və monoloq yaratmaqdan getmir, bu yaradıcılıq prosesində ifadə olunan sənətkarlıqdan, monoloq və dialoqların tipindən, gücündən, tamlığından, əyanilik-aydınlıq yaratmaq məhərətindən, sənətkarın və əsərin üzünü "ağartmaq" səviyyəsindən gedir. Əlfı Qasımov dilinin qüdrətini, gözəlliyini məhz bunda axtarmaq lazımdır. Bu cəhətdən ədibin dil sənətkarlığını dialoq və monoloqsuz təsvir etmək qeyri-mümkündür. "Dialoqlar vasitəsilə hadisələrin və konfliktin mahiyyətini, daxili məzmununu aşkar etməkdə, personajların xarakterini açmaqda müstəsna bədii funksiyaya malikdir" (2, 169). Hekayələrindən, povestlərindən tutmuş romanlarına qədər bu yaradıcılıq prosesi, sənətkarlıq prinsipi bədii kateqoriyaların tələblərinə uyğun davam və inkişaf etdirilir. Əlfı Qasımovun bədii dil aləmi son dərəcə zəngin və çoxcəhətlidir. Bu aləmin bədii söz fəzası geniş, real olduğu qədər də romantika və fantaziyalarla əhatə olunmuşdur. Belə zəngin, genişmiqyaslı bədii dilin mahiyyətində dilin tarixi inkişaf qanunauyğunluğu, xalq dilinin müdrikliliyi və ədibin öz aləmindən gələn yüksək mədəniyyət vardır. Azərbaycan dilinin zənginliyində dərinədən bələd olan yazıçı Əlfı Qasımov öz əsərlərində təhkiyə, dialoq və monoloqlardan məhərətlə istifadə etmişdir. Sadə, aydın, yığcam, lirik-psixoloji üslubda yazıb-yaradan Əlfı Qasımovun əsərlərində təhkiyə epik-lirik üslubun elementləri ilə qaynayıb qarışır. Lakin bu birlik süni səciyyə daşmır, təbii olaraq bu yazıçı istedadından, bir də mətnin özündən doğur. Onun əsərlərində dialoqlar daha çox hadisə və əhvalatların mənə və mahiyyətinin açılmasına, yaxud obrazın daxili düşüncələrinin inikasına, xarakter yaradılmasına xidmət edir. Dialoq həmçinin əsərin oxunaqlılığını təmin edən, təhkiyənin yoruculuğunu aradan qaldıran ədəbi vasitə kimi də düşünülür. Məsələn:

"Həməzə incimiş halda:

- Bağışlayın, üzr istəyirəm.

Adilə dedi:

- Həməzə, bizim nə vacib söhbətimiz ola bilər? Bilirəm nə barədə danışacaqsınız, yenə başlayacaqsınız ki, Elsevər.

Həməzə onun sözünü qızgınlıqla kəsdi:

- Yox ... səhv edirsiniz. Mən bu dəfə Elsevər barəsində danışmayacağam. – O susdu. Səsinə həzinlik verərək əlavə etdi. - Bunların hamısı bir giriş idi... Sizinlə tanışlıq üçün, qəlb çırpıntılarımı, iztirablarımı açmaq üçün bir proloq idi.

Adilənin gözləri təəccüblə böyüdü.

- Nə danışsınız, Həməzə, siz...

Həməzə Adiləyə sözünü bitirməyə macal vermədi.

- Bəli, mən Elsevərin dostuyam! Amma razı olmaram ki, sizin kimi gözəl bir qız... – O, bir an susub qəti sözünü dedi. – Doğrusu, mən sizi ona layiq görmürəm. O nədir, ölünün, yoluğun biri” (6, 42).

Bu kiçik parçada Həməzə obrazının xarakteri, daxili aləminin puçluğu açılmaqla yanaşı onun xudpəsəndliyi, yaxın dostuna xəyanət etməsi də yazıçı qələmində öz əksini tapmışdır.

Əlfə Qasımovun dialoqlarında bir əyanilik, obrazın, hadisənin məzmunundan xüsusi məqam-faktı tapıb, onu əsas mətləbə bağlamaq, obrazın xarakterini üzə çıxara biləcək bir dəlil kimi vermək cəhdi çox güclüdür.

Əlfə Qasımov dialoq danışğını obrazların xarakterinə ağıl, şüur səviyyəsinə uyğun, beləliklə də, sadəliyə, təbiiyyə nail olmağa çalışır. Daha doğrusu, hər bir obraz öz xarakterinə, səviyyəsinə uyğun danışır. “Qızburunda tək məzar” povestində məktəbli Kamillə anası arasında belə bir söhbət olur.

“- Niyə yalan danışsən, bəs deyirdin şüşəni sən sındırmısan?

- Mən sındırmamışam?

- Əlbəttə yox! Adilin anası indicə zəng çalmışdı. Adil anasına deyib.

Kamil başını aşağı salıb heç nə demədi. Mən isə əl çəkmədim!

- De görüm, Adilin günahını niyə öz üstünə götürürsən?

- Acığın tutmasın, ana, bilirsən niyə elə elədim? Əgər desəydim ki Adil sındırıb, sən Adilin anasına xəbər verəcəydin, o da düşəcəydi Adilin üstünə. Axı Adili oynamağa mən çağırırdım” (8, 25-26).

Bu dialoqda kiçik məktəbli Kamilin sinif yoldaşına olan sədaqəti göstərilməklə yanaşı, eyni zamanda onun hiss və həyəcanları da inandırıcı şəkildə təsvir olunmuşdur.

Əlfə Qasımovun dialoqlarında obrazların zahiri əlamətləri, daxili sarsıntıları (şadlıq və kədəri) ilə yanaşı, onların hərəkət dinamikasının, fəaliyyət formalarının qabarıq cəhətlərini də görmək mümkündür. Daha doğrusu, hadisəyə, vəziyyətə uyğun yaranan hərəkətlərin səbəbləri ilə yanaşı, nəticələri haqda da məlumat almaq mümkündür. Əlfə Qasımovun dialoqları obraz yaratmaq vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də yazıçı amalının daşıyıcısı kimi çıxış edir ki, əsl sənətkarlıq da elə budur. Bütün bunlar küll halında ədibin mənəvi-əxlaqi kamillik uğrunda apardığı mübarizələrə xidmət edir. Ədibin monoloqları da bu qəbildəndir. Onun bədii nəsrində gördüyümüz əksər monoloqları, hadisələri, əhvalat və vəziyyətləri, xüsusilə də insanların gərgin, dramatik, təlatümlü təbiətlərini əks etdirməyə xidmət edir. Ehtiyacdən, tələbdən doğan monoloqlar Əlfə Qasımov nəsrinin sənətkarlıq səviyyəsindən, bədii dilinin tamlığından, ahəngindən, zənginliyindən və lakonizmdən xəbər verir.

Ədibin monoloq yaradıcılığı obrazın zahiri və daxili aləminin bir növ rəsmini çəkməyə, portretini yaratmağa xidmət edir. “Bərk vurulmuşam, bəlkə o qızı sevirəm? Hələ mənim nə vaxtıdır!” – fikirləşdi. Evlənmək mənim harama yaraşır? Boş cibimə, yöndəmsiz görkəmə? – Elsevər yanıqlı bir ah çəkdi. – Təqaüdlə özümü güclə dolandırırım. Deməz ki, a bala, sən yekəlikdəki oğlanı dolandırım, yoxsa bacılarını. Yox, mən hələ sevməyəcəyəm, evlənmək fikrini yaxın buraxmayacağam” (7, 16). Və yaxud “Onun ürəyi nə qədər genişdi, nə qədər dözümlüdür. Amma mən ... Mən bunu qiymətləndirmirəm. Gərək elə o axşam kinoya gedəydim, özü də bir qızla. Görəsən, tanış-bilişlərdən görən olmadı ki? Gərək ki, qız küçədə qoluma da girmişdi. Mən lap ağ eləyirəm. Bir gör Adiləni kimin ayağına verirəm... Bunun hamısına bais içkidir, araqdır (7, 42).

Bəzən elə olur ki. Əlfı Qasimov obrazların əvəzinə özü danışır, onların yerinə suallara cavab verir, şahid sifətində çıxış edir. Lakin bu vaxt tam halda monoloq danışmaq tərzi, monoloq intonasiyası ola bilmir. Əlfı Qasimov monoloqlarında obrazın şüurunu, hissini, duyğular aləmini işə salır, hissləri, duyğuları mübahisəyə çəkir, obrazın düşüncələr, həyəcanlar, arzu, xatirə və xəyallar aləmini hərəkətə gətirir. Ürəyini boşaltmaq üçün ona imkan verir. Bir növ monoloqu obrazın özü yaradır. Əlfı Qasimovun nəsrində psixoloji monoloqlar sistemi vardır. Bu sistemdə obrazın bir insan, bir fərd kimi səviyyəsi çıxır. Sakit, hərəkətsiz monoloqlarda obraz daha çox fiziki cəhətdən aydın görünür, düşüncələr, fikirlər aləminin bəzi məqamları ilə yanaşı, zahiri portreti verilir. Daxili sual-cavablar, öz-özü ilə söhbətlər, hisslər, düşüncələr aləmində geniş və əsas yer tutan polemik mövqə, müxalifətçilik, daxili təlatüm monoloqun ruhunu təşkil edir, monoloqlar obrazın qabarıq bir cəhətinin açılması üçün hazırlıq rolunu oynayır. “Qəmər hələ də xəyal aləmində idi. O dedi: O zamandan üç il keçib, üç qış, üç bahar. Ancaq mən fəsillərin fərqiə varmamışam. Bu üç il ərzində desəm ki, günlərim başdan-başa baharsayaq keçib, inanma. Əvvəla bunu demərəm, işdi desəm də inanma. Amma günlərim mənalı keçib. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, mən ana olmuşam. Həyatda nə üçün yaşadığımı, kimin üçün yaşadığımı bilirəm! Körpəmin gülüşü mənim gülüşüm, körpəmin kədəri mənim kədərim!” (7, 68).

Bu kiçik monoloqda nə qədər sual-cavab, giley-güzar, sevinc-kədər, daxili həyəcanı ifadə edən məqamlar vardır. Bunlar zahiri hərəkətlərlə verilmir, beyin funksiyasına daxildir, onun hərəkət istiqamətindən, fəaliyyətindən yaranır. Burada obrazın bir nöqtəyə zillənib xəyalən çox suallara cavab axtarması povestdə inandırıcı detallarda öz əksini tapmışdır. Bütün bu psixoloji məqamları, gərgin anları ədib sözün qüdrəti ilə yaradır, informasiyanın, ritmin gücü ilə əldə edir. Sözləri elə sıralayır ki, elə düzür ki, söz nitq, dil sistemində cəmləşərək obrazın həmin andakı vəziyyətin görünüşü barədə təəvvür yaradır. “Dedilər ki, gəlmisən. Aşağıda pəncərə qabağında dayanıb qaranlığa baxırsan. Pərişan saçların üz-gözünə dağılıb. Payız oldu. Xəzan gəldi. Təbiət bir canlı kimi ölməzdən əvvəl işıq saldı. Yarpaqlar qızılı rəngə boyandı. O yenə səni çağırırdı, gəlmədin. Mən yenə səni gözlədim, gəlmədin. Yarpaqlar dərdimizdən saraldı, nalə çəkə-çəkə torpağa düşdü. Ayaq altı inlədi. Sən isə susdun.

Qışın sazağında buz naxışlı pəncərəmiz qarşısında dayanıb yollara baxdıq, görünmədin. Budaqları sırsıra bağlamış kollara baxdıq, görünmədin. O yenə səni səslədi, dinmədin. Külək dindi, sən susdun. Ürəyim üşüdü, nəfəsim tövşüdü, gəlmədin. Bəs indi niyə gəldin? (7, 230).

Bu kiçik monoloqda nakam məhəbbət anlayışına real münasibət ifadə olunur. Bu münasibət həm sevincli, həm kədərli, həm nisgilli müasir anlayışın lirik psixoloji

yekunudur. Burada vəfa, sədaqət, etibar kimi ülvî dəyərli hisslər, müasir məhəbbət anlayışında sınağa çəkilir – fərdi subyektiv dialoq və monoloq real psixoloji anlarının müasirinin bütövlükdə yekunu, forması şəkildə meydana çıxır.

Dialoq-monoloqdan danışarkən bir məqama toxunmaq lazım gəlir. Əlfî Qasımovun nəsr dili, xüsusilə müəllif dili elə təmiz, aydın, obrazlı, ahəngdar, elə zəngin və xəlqidir ki, o nəinki istədiyi obrazı, eləcə də hadisə və əhvalatları, psixoloji vəziyyətləri təbii şəkildə yarada bilir. Bu mənada, ədibin müəllif dili bir çox məqamlarda dialoqları, monoloq və duet danışqlarını xatırladır. Bəzən hadisə və əhvalatlar, hətta psixoloji vəziyyətlər ədibi elə yerdə haqlayır, elə tələb və ehtiyac qarşısında qoyur, elə vəziyyətə salır ki, sanki dialoq və monoloq yaratmağa macal və imkan tapa bilmir, onlar səlahiyyətinə müdaxilə edir. Əslində “yeni nəsr”in dil sənətkarlığını burada axtarmaq lazımdır. Bu, hər şeydən əvvəl böyük sənətkarlıqdır.

“Sürəyya bu oğlanın adını qıllı qaban qoymuşdu, çünki ona baxanda yadına kənddə yaşadığı vaxtlarda meşədə gördüyü qabanlar düşürdü. Bu da eynən o qabana oxşayırdı” (9, 61).

Yalnız dialoq və monoloq yaradıcılığı ayrıca tədqiqat tələb edən bir mövzudur. Görkəmli alim X.Əlimirzəyev yazır ki, “monoloqlar nitqin icra olunduğu məkan, zaman, əhval-ruhiyyə ilə bağlı olaraq müxtəlif formalarda təzahür edir (3, 348).

Sadə, təbii, aydın, axıcı monoloq və dialoqlar yaratmaqda Əlfî Qasımov nadir sənətkarlardandır. Onun qəhrəmanlarının monoloqları xüsusi cazibə qüvvəsinə malikdir ki, bu cazibənin ilk şərti sadəlikdir. Sadəlik, aydınlıq, ümumiyyətlə Əlfî Qasımov sənətinin əsas keyfiyyətidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev C. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: Dərslük. 2 cildə, I c. Bakı: BDU, 2007, 504 s.
2. Mir Cəlil, Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı: Çarşıoğlu, 2005. 312 s.
3. Əlimirzəyev X. Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları. Bakı: Nurlan, 2008, 431 s.
4. Paşayeva N. Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı. Bakı: ATİ, 2004, 224 s.
5. Qasımov Ə. İnsan qaranquş deyil. Bakı: Gənclik, 1981, 262 s.
6. Qasımov Ə. Könül sevən. Bakı: Azərənşr, 1977, 389 s.
7. Qasımov Ə. Adilənin taleyi. Bakı: Gənclik, 1976, 319 s.
8. Qasımov Ə. Qızburunda tək məzar. Bakı: Gənclik, 1970, 194 s.
9. Qasımov Ə. Məni qınamayın. Bakı: Gənclik, 1968, 288 s.

МОНОЛОГИ И ДИАЛОГИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ АЛФИ КАСУМОВА

С.Ш.ГУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В современной азербайджанской прозе Алфи Касумов является одним из писателей, который имеет свои особые писательские манеры и стиль. В разнообразной тематике и многогранном жанровом творчестве писателя, несомненно, главное место занимает язык.

В его художественных произведениях раскрытие сущности образов проводится в виде монологов и диалогов. И поэтому произведения Алфи Касумова интересны. Автор статьи отмечает, что в творчестве Алфи Касумова главное место занимает написанные

простым и доступным языком монологи и диалоги. Полное раскрытие сущности этих вопросов нашло место в статье.

MONOLOGUES AND DIALOGUES IN ALFI GASIMOV'S CREATIVE ACTIVITY

S.Sh.GULIYEVA

SUMMARY

Alfi Gasimov is a writer who has his own manner and style in modern Azerbaijan prose.

Undoubtedly, language takes the main place in his various subjects and many-sided-genre creative works.

Detection of the essence of images conducts in the form of monologues and dialogues in his creativity. Therefore, Alfi Gasimov's works raise great interest.

The author notes that Alfi Gasimov's creative activity focuses on monologues and dialogues written in common and easy language. The complete opening of these questions finds its reflection in the article.